

ÁLLAMBÖLCSELETI TÖREDÉK

Somló Bódog írásai és hátrahagyott jegyzetei
egy megírni tervezett *Állambölcselet*ből

A szöveget sajtó alá rendezte
és a kötetet szerkesztette:

TAKÁCS PÉTER

Gondolat Kiadó
Budapest, 2016

8. fejezet

JEGYZETEK AQUINÓI SZENT TAMÁS ÁLLAMBÖLCSELETÉRŐL

[Szakirodalom] Baumann, J. J.: *Staatslehre des h. Thomas v. Aquino*. Lipcse, 1873 – Karl Werner: *Leben u. Lehre des h. Thomas*, 2 Bd. Regensburg, 1858 és 1859 – Baumann, J. J.: *Staatslehre des h. Thomas v. Aquino. Ein nachtrag*. 1909.¹⁰⁵

Született 1225-ben olasz grófi család sarjaként. Családja ellenzése dacára a domonkos rendbe lépett, és Albertus Magnus tanítványa lett. Kölnben, Nápolyban, Párizsban tanított. 1274-ben halt meg. 50 évvel halála után szentté avatták. Munkái 20 folio kötetet tesznek ki. Fő munkája a *Summa theologia*. A katolikus egyház 5. tanítója, aki a négy nagy nyugati egyházatya – Ágoston, Ambrosius, Hieronymus és Nagy Gergely¹⁰⁶ – után következik a sorban.

Rendkívül világos, átlátszó. Egyszerű, de választékos nyelvezet. Szigorúan tárgyilagos és rendszeres, mégsem száraz vagy unalmas. Észhez szóló bölcsességével állandóan leköti olvasóját. Valóságos mintaképe a tudományos oktató stílusnak. Született tanítómester. Mint a bölcsességnek a kristálytiszta friss forrásából, oly üdén csörgedeznek egytetemes és kiapadhatatlanul világos gondolatai, minden cikornya és sallang nélkül, de mindig szépen és kecsesen fejezi ki magát. Arisztotelésztől egyebek közt jól megtanulta a rendszerességet. Saját gondolatait is az ókori klasszikusok és a *Szentírás* támogatásával szereti megerősíteni.

Summa theol. Prim. Sec^{ae}, qu. 93. 3¹⁰⁷ Az emberi törvény csak annyiban felel meg a törvény fogalmának, amennyiben észszerű. Amennyiben nem az, akkor nem a törvény, hanem az erőszak fogalmának felel meg. Amennyiben még az ilyen méltánytalan törvény is valamelyhez hasonló volna a törvényhez ama hatalom rendje szerint, amelytől a törvény [származik], annyiban ez is az örök törvényből vezetődik le. Mert minden hatalom az úrtól vagyon. (*Róm. 13.*)¹⁰⁸

Prim. Sec^{ae}, qu. 96. 4. Az emberi törvény *lelkiismeretünket csak akkor köti meg, ha igazságos*; ilyenkor az örök törvényből nyeri ezt az erejét. Az *igazságtalan törvény* – mely vagy azért

igazságtalan, mert az emberek java ellen van azáltal, hogy a törvényalkotó a saját hasznát nézi vagy túllépi hatáskörét, vagy egyenlőtlenül terhel meg – csak annyiban jelent *lelkiismereti kényszert*, amennyiben *követése botrány vagy zavar elkerülése végett szükséges. E végből ugyanis még a jogától is térjen el az ember (Máté 5, 41).*¹⁰⁹

Ha ellenben a törvény azért igazságtalan, mert *az isten parancsával ellenkezik*, azt semmi szín alatt sem szabad *teljesíteni*.

Igaz, minden hatalom istentől van. Ezért aki ellenszegül a hatalomnak *arra nézve, ami a hatalom rendjéhez tartozik*, az az isten rendelkezésének szegül ellene. Arra azonban, ami isten parancsa ellen van, a hatalom rendje nem terjed ki; ezért ilyen dolgokban nem tartozunk az emberi törvénynek engedelmisséggel.

Az ember nem a maga egészében és mindenestül az államé.

qu. 21. 3.

Az emberi ügyekben a természet és az isten joga szerint az alattvalók engedelmisséggel tartoznak feljebbvalóiknak.

qu. 103.
a.1.

Az alattvalók azonban [nem] mindenben vannak feljebbvalóiknak alávetve, hanem csak némely dologra nézve s bizonyos módon.

qu. 104.

Az emberi törvény két okból változtatható meg helyesen. Egyszer az észszerűség teljesebbé tétele kedvéért, másfelől a körülmények megváltozása folytán.

qu. 95.1.

De a törvénynek változtatása már önmagában véve bizonyos fokig káros a közjóra, mert *a törvény megtartása szempontjából nagyon sokat tesz a szokás*. A törvények változtatásával tehát csökkentjük azok erejét, amennyiben megszüntetjük a szokást. Ezért az emberi törvényen csak akkor változtassunk, ha ez más oldalról annyival gyarapítja a közjót, amennyivel a változtatás már magában véve csökkenti.

Ibid. 2.

Az ember esze és akarata szóban és cselekedetekben is megnyilatkozhatnak. Éppen ezért a törvény is két úton változtatható meg és magyarázható. – A tömeg szokása ott, ahol a tömeg kifejezetten is törvényt hozhat, nyilván törvényerejű. Ott, ahol a tömegnek ilyen hatalma nincs, csak akkor az, ha azok, akiknek dolga törvényt hozni, tűrik.

Prim.
Sec^{ae},
qu.97-
.a.3.

Szent Tamás igen sok tekintetben egyenesen Arisztotelészt követi.

A fejedelem ugyan a törvény felett áll, amennyiben nem kényszeríthető, s amennyiben megváltoztathatja a törvényt. A törvény intenciója és az isten ítélete szerint azonban ő is teljesíteni tartozik a törvényt, mégpedig jószántából.

qu. 96.
a5.

A fejedelmek, akik az igazságot megvédeni vannak hivatva, kártérítéssel tartoznak, ha hibájukból a rablók elszaporodnak, mert jövedelmüket mintegy annak jutalmául kapják.

qu.62.
a7.

A *Tractatus de regimine principum* nem egészében Szent Tamás munkája, hanem csak az I. könyv és a II. könyv 1–4. fejezete. A II. könyv további fejezeteit (5–16. fejezetek), valamint a III. és IV. könyvet luccai Tholomeus,¹¹⁰ Szent Tamás tanítványa írta, mégpedig a második könyv hátralévő fejezeteit Szent Tamás hátrahagyott cé-

duláiból állította össze, míg a III. és IV. könyv Tholomeus saját művének tekinthető. Egyesek szerint ez voltaképpen külön munka, és nyilván idegen szerzőre vall, míg mások (pl. Lorenz: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, 3. kiad. 1887, II. köt. 338. l.)¹¹¹ azt tartják, hogy a többi rész lényege is bizonyára Szt. Tamás előadásai és intenciói szerint készült. [Idézve Baumann J. J. kötetéből: *Die Staatslehre des h. Thomas v. Aquino. Ein Nachtrag*. Leipzig, 1909. 73–74. l.]

- De reg. pr. I. 1.* Szent Tamás Arisztotelészt mindenben követve *társas és állami lénynek tekinti az embert*. Ebből adódik a vezetés szükségessége. Minden kormányzat azonban vagy helyes, vagy helytelen. Helyes, ha a köz javára irányul, helytelen ha a vezetők magánhasznára. A helytelen kormányzat vagy türannisz, vagy oligarchia, vagy demokrácia, a helyes pedig vagy királyság, vagy arisztokrácia vagy politeia.
- I. 2. Az uralkodó fő feladata, hogy megóvja az állam egységét, belső békéjét. Egy alkotmány annál jobb, minél alkalmasabb ennek a fő célnak a megvalósítására. Nyilvánvaló, hogy ezt az egységet az valósítja meg jobban, ami maga is egy, mint az, ami több. Ezért jobb az egy ember kormányzata, mint többké. A többek kormányzata legjobb esetben is legfeljebb csak megközelíti az egységet. A természet is az egyes kormányzatot mutatja. De a történelem példája is azt mutatja, hogy többek kormányzata egyenetlenségre visz.
- I. 3. Éppen ezért a legrosszabb alkotmány a türannisz. Mert minél hátrányosabb a rosszra irányuló alkotmány, annál rosszabb az. Amíg tehát az igazságos kormány annál jobb, minél egységesebb, az igazságtalan annál rosszabb, minél egységesebb. Továbbá, a kormányzat annál rosszabb, minél inkább eltávolodik a közérdektől. Márpedig a közhöz legközelebb áll a sok, távolabb a kevés, legtávolabb az egy. Ezért legrosszabb alkotmány a türannisz.
- I. 4. Szent Tamás tehát Platón sorrendjét fogadja el a tradicionális hatféle államforma értékelésénél: királyság, arisztokrácia, politeia, demokrácia, oligarchia, türannisz. A türannosz a kiválókra mindig jobban gyanakszik, mint a gonoszokra, mások kiválósága neki ok a félelemre. Így arra irányul igyekezete, hogy ne legyenek alattvalói között kiválók, ezért hinti el közöttük az egyenetlenség magvát. Szent Tamás azonban elfogulatlanul megállapítja a római történelem példáján, hogy egy ideig a többek uralma is felvirágoztathatja az államot. A Római Birodalom hihetetlenül prosperált a királyság megszűntetése után. Az emberek inkább nézik a közügyet a maguk ügyének, ha az nem egy ember kezén van; ezért nagyobb buzgalommal szolgálják, és könnyebben viselik a terheket. De csakhamar a pártosodás polgárháborúvá fokozódott, és a consulok helyébe lépett imperatorok egynémelyike ugyan a királyok erényeit mutatta, legtöbbje azonban inkább zsarnok volt. Mind ezen felül veszedelem fenyeget tehát, amidőn a türannosztól félünk, elhagyjuk a leg-

jobb államformát, a királyságot, ha pedig ezt választjuk, a királyi hatalom zsarnoki-vá fajul.

Két baj közül a kisebbet kell választanunk. A türannisz legalább nem bomlasztja szét az állam egységét – hacsak nem a türannisz szélsőségével állunk szemközt. Viszont a többek uralma egyenetlenségre vezet. Így tehát az egy ember uralma kívánatosabb.

*De reg.
pr. I. 5.*

Továbbá: a többek uralma talán még gyakrabban csap át türanniszba, mint az egyes ember uralma. Mert ha egyenetlenség támad a többek uralmában, gyakran kiemelkedik közülük az egyik, és a maga számára igényli a társadalom hatalmát. A többek uralmának csaknem mindenütt zsarnokság lett a vége, mint ahogy a római példa világosan mutatja. Abból tehát, hogy a legjobb alkotmány a türannisz veszélye miatt látszik aggályosnak, a türannisz viszont még gyakrabban áll elő a több ember uralmából, az következik, hogy jobb király alatt élni, mint többek uralma alatt.

Persze a legjobb olyan embert tenni királlyá, akinél nincs meg annak valószínűsége, hogy zsarnokká legyen. Aztán úgy kell berendezni a kormányzást, hogy ne legyen alkalma azzá lenni: mérsékelni kell hatalmát, hogy egykönnyen el ne fajulhasson.

Szt. Tamás De reg. pr. I. 6.

Ha azonban mégis előáll a türannisz, célszerűbb a mérsékelt zsarnokságot egy darabig tűrni, semmint az államot olyan bajokba keverni, amelyek még a zsarnokságnál is rosszabbak. Ha ugyanis sikertelen marad a zsarnokság megdöntésére irányuló kísérlet, a felingerelt zsarnok csak annál dühöngőbbé válik. Ha meg sikerül őt elűzni, ebből igen gyakran pártoskodás áll elő, s nem ritka dolog, hogy az, akinek sikerül a zsarnokot elűznie, maga lesz zsarnokká, sőt hogy vele ne történjék meg ugyanaz, ami elődjével történt, még keményebb rabságban fogja tartani alattvalóit. Szokásos dolog, hogy a következő zsarnok még rosszabb, mint elődje. Ez a tapasztalat volt az oka, hogy ama bizonyos vénasszony buzgón imádkozott Dionüszosz életéért, amidőn egész Szürakuza halálát kívánta. Dionüszosz ezt meghallván, megkérdezte az asszonytól, miért teszi ezt, mire az így felelt: „Lánykoromban gonosz zsarnokunk volt, akinek halálát óhajtottam. Meg is ölték, de még sokkal gonoszabb következett utána. Az ő uralmának végét is hőn óhajtottam. Harmadik és még rosszabb uralkodóul téged kapunk. Így, ha tőled megszabadulnánk, még rosszabb lépne helyedbe.”

Egyesek azt tartják, mondja Szent Tamás, hogy ha türhetetlenné válik a zsarnokság, a bátor férfiak kötelessége a zsarnokot megölni, és az állam szabadsága kedvéért életüket kockára tenni. Az Ótestamentumban van is erre példa, de az apostolok tanításával ez nem egyezik meg. Péter apostol azt tanítja, hogy *ne csak a jó, hanem a rossz uralkodónak is tisztelettel vessük alá magunkat.*¹¹² Veszedelmes dolog is volna, ha egyesek saját belátásuk szerint ölnék meg az uralkodókat, még ha mindjárt türannoszok is volnának. Többnyire ugyanis inkább a gonoszok szokták magukat ilyen veszélynek kitenni, semmint a jók, a gonoszoknak pedig a király uralma nem kevésbé szokott terhükre lenni, mint a zsarnoké.

Helyesebb, ha a zsarnoki elnyomás ellen nem a magánosok vélekedése, hanem a közhatározat lép fel. Ha ugyanis egy állam jogához tartozik, magának királyt állítani, joggal foszthatja is meg a királyt hatalmától, vagy korlátozhatja hatalmát, ha azzal zsarnokilag visszaél.

Ha azonban nincs emberi segítség a zsarnok hatalmával szemben, istenhez kell fordulnunk, aki mindenek felett király.

E fejtegetésekkel Szent Tamás az alattvalói engedelmesség és a zsarnokgyilkosság kérdésekben foglalt állást, amely utóbbinak nagy irodalma támadt (monarchomachok).¹¹³

Szt. Tamás *De reg. pr.*
I. 7.

Mínthogy a mondottak szerint a király feladata a köz javára törekedni, nehéz volna a hivatása, ha emellett nem háramlana rá is valami személyes haszon.

Némelyek azt tartották, hogy ez a reá eső haszon a tisztelet és a dicsőség. (Így Cicero, aki úgy vélte, hogy ebben Arisztotelészre támaszkodik.)

Szent Tamás nem osztja ezt a nézetet. Rosszul is járnának a királyok, ha annyi gondot és fáradságot ilyen hiú haszonért kellene viselniök. Semmi sem mulandóbb az emberi dolgok közt, mint dicsőség és az emberek kegye. Ezek az emberek vélekedésétől függenek, az pedig a legváltozékonyabb valami az ember életében. Ezért mondja Ézsaiás próféta a dicsőséget füvek virágainak.¹¹⁴ Annak ugyanis, aki az emberek kegyét keresi, mindenben, amit mond vagy tesz, azok akaratát kell szolgálnia, és így amikor az embereknek igyekszik tetszeni, mindegyikük szolgájává válik.

De a társadalomra is káros, ha ilyen díj tűzethék ki a királyok számára.

A derék férfi megveti a dicsőséget, mint egyéb világi javakat. Az erényes férfi lenézi a dicsőséget, miként az életet is az igazságosság kedvéért: ahonnan aztán az a sajátságos eredmény adódik, hogy mivel az erényes cselekedetekkel dicsőség jár, a dicsőséget magát ellenben az erény lenézi: a dicsőség lenézéséből dicsóséggel emelkedik ki az ember. Vagyis a dicsőséget annál inkább leljük meg, minél kevésbé keressük.

De a dicsőségre szomjúhozásokból nagy veszedelmek is származnak. Sokan tették tönkre magukat és seregeiket, mert mértéktelen hadi dicsőségre vágytak. A dicsőség vágya szüli továbbá az erény látszatára való törekvést.

Amennyire az említett bölcsek tanításából kitűnik, nem abban az értelemben mondják a tiszteletet és a dicsőséget a fejedelem jutalmának, mintha azt tartanák, hogy ezekre mint a legfőbb dolgokra irányuljon a jó király törekvése, hanem csak azt tartják, hogy tűrhetőbb, ha dicsőségre törekszik, mint ha pénz és gyönyörök után fut. Az a vétek ugyanis, ami még mindig közelebb áll az erényhez, mint a dicsőség – mondja Szent Ágoston –, nem egyéb, mint az ember kedvező véleménye az emberről. A dicsőségvágyban még benne rejlik az erény nyoma, amennyiben a jóknak tetszeni, s nem visszatetszeni igyekszik. Mínthogy kevesen érik el az igazi erényt, jobb az olyan kormányzó, aki legalább fél az emberek ítéletétől, és visszariad a nyilvánvalóan gonosz tettektől.

Mert aki a dicsőséget áhítja, az vagy az igaz úton, az erény gyakorlásával törekszik az emberek helyeslésének elnyerésére, vagy legalább csellel és megtevesztéssel igyekszik elérni azt. Aki azonban uralomvágyó, de dicsőségvágy híján nem fél attól, hogy az embereknek visszatessék, többnyire a legnyíltabb gatzettekkel törekszik arra, amire kedve van: úgy, hogy a kegyetlenségben és a bujaságokban túlesz az olyan fenevadokon, mint Nero császár.¹¹⁵

Az a megfelelő, ha a király istentől várja jutalmát. Ez a jutalom azonban nem annyira földi, mint inkább égi jutalom. Az erényes cselekedettel már önmagában véve is boldogság jár. Márpedig ez minden vágyakozásunk végső célja, a tökéletes jó, amely minden kívánatot magában foglal. Ilyen azonban nem tehet bennünket boldoggá. Csak isten az, aki az ember vágyát ki tudja elégíteni, aki az embert boldoggá tudja tenni, és egy király méltó jutalma lehet.

Ebben az értelemben válik tehát nyilvánvalóvá, hogy a király jutalma a tisztelet és a dicsőség. Mert miféle világi és múlandó dicsőség vetekehetnek azzal, hogy az ember istennek polgára, és az isten házához tartozik, isten fiainak egyike és Krisztussal a mennyország örököse? Akik ezt a dicsőséget keresik, azok ezt meg fogják találni, és meg fogják találni azt a dicsőséget is, amelyet nem keresnek, ti. az emberek előtt valót.

A zsarnok uralma nem lehet tartós, mert a tömeg előtt gyűlöletes. Márpedig *nem tartható fenn sokáig, ami sokak óhaja ellen van*. Senki sem élhet viszontagságok nélkül. Ilyenek esetén pedig megvan az alkalom a zsarnok elleni lázadásra, és a tömegből mindig akad valaki, aki él az alkalommal.

Thom.
De reg.
pr. I. 10.

A zsarnoki uralom csak a félelem segítségével tartható fenn. A félelem azonban gyenge fundamentum: mert akik csak félelemből engedelmessé válnak, annál hevesebben láznak fel uraik ellen, mihelyst büntetlenséget remélhetnek, minél inkább akaratos ellenére, csak megfélemlítve kényszerítettek, mint ahogy a víz is annál vadabban tör magának utat, minél inkább erővel tartották vissza. De a túlzott félelem maga is sokakat kerget kétségbeesésbe, ez pedig vakmerővé teszi az embert. Ezt mutatja a történelem is. Így Arisztotelész is, aki *Politikájában* sok türannoszt sorol fel, kimutatja, hogy uralmuk rövid vala. Csak azoké tartott tovább, akik a királyi uralom enyhességét utánozták.

Kormányozni annyit tesz, mint a kormányzandót kellő céljához vezetni. Ha az ember és ezzel a társadalom végső célja valamely őbenne rejlő dolog volna, testi egészség, gazdagság vagy tudás, úgy ezek gondozásának kellene a király legfőbb kötelességének lennie, és az orvosnak, a gazdának vagy a tudósnek kellene királynak lennie. Az állam végső célja azonban az erkölcsös élet. Az erkölcsös élet végső célja azonban az istenben való üdvözülés. Ha erre a célra az emberi természet erejéből lehetne eljutni, úgy a fejedelem feladata volna az embereket erre a célra vezérelni. A vezetés ugyanis mindig azt illeti, akire a végső cél tartozik. Minthogy azonban az istenben üdvözülést nem emberi erőnkől, hanem csak isten segítségével érhetjük

Thom.
De reg.
pr. I., 14.

el, nem az emberi, hanem az isteni uralom dolga lesz bennünket erre a célra elvezetni. Ez pedig annak a királynak az uralma, aki nemcsak ember, hanem isten is egyúttal. Ennek a királyságnak az ellátása nem a királyokra hivatott, hanem a papságra és legfőképpen a legfőbbre közöttük, Szent Péter utódjára, Krisztus helytartójára, aki nek – mint Krisztusnak magának – a keresztény nép minden királyának alá kell rendelve lennie. Annak, akit megillet a végső célról való gondoskodás, alá kell rendelve lenniük azoknak, akiknek a dolga az ezután következő célok gondozása.

- I. 15. A királynak tehát alá kell rendelve lennie a papi hatalomnak, de minden emberi kormányzatnak az élén állnia. Aki azonban valamely célra rendel valamit, az ügyeljen rá, hogy munkája a célnak megfelelő legyen. Minthogy pedig itteni életünk célja, ha helyesen éljük, a túlvilági boldogság; az uralkodó kötelessége azt rendelni, ami az égi boldogságra vezet, és megtiltani, ami azzal ellenkezik.

A társadalom boldogságának legelső előfeltétele a társadalom békés egyetértése. Amíg a társadalom egyenetlen, és önmagával háborúskodik, nem térhet rá a helyes cselekvésre. A második feladat, hogy a békében eggyé vált társadalom a helyes cselekvés útjára tereltesse. A harmadik pedig az, hogy az uralkodó gondoskodjék mindazon dolgok elegendő mennyiségéről, amelyek a helyes élethez szükségesek.

Már ezek a fejtegetések is sokban magukon viselik Arisztotelész befolyásának nyomait. Még inkább kitűnik azonban a befolyás abból a *Kommentárból*, amelyet Szent Tamás *Arisztotelész Politikájához* készített. Arisztotelész képviseli Szent Tamás felfogása szerint az emberi ész diktátumait, amelyekhez azután hozzájárul a keresztény kinyilatkoztatás túlvilági bölcsessége.

St. Thom. Summ. Theol. Op. Parmae,¹¹⁶ tom. II p. 333–334. Ibid. 357.

Van az emberben *természetes törvény*, vagyis az örök törvényben való részvétel, amely szerint *megkülönböztethetjük a jót a rossztól*. Az örök és a természetes törvényen kívül van még az emberek által *kitalált törvény*, amely részleteiben rendeli el, ami a természetes törvényben foglaltatik.

Az emberi törvényhozás nem tilt meg minden eltérést az erkölcstől, hanem csak a *nagyobb botlásokat* tiltja meg, amelyekről a társadalom nagyobb része képes tartózkodni, és különösen azokat, amelyek mások kárára vannak, vagy amelyek lehetlenné tennék az emberi társadalom fennállását. – Jellinek: jog az etikai minimum.

Thom. Op. Parmae, tom. III p. 379–380.

Az alattvaló két okból tagadhatja meg az engedelmisséget a felsőbbiséggel szemben. 1. Először egy még magasabb hatalom parancsa alapján. 2. Ha az olyasmit parancsol meg neki, amire nézve nincsen alárendelve neki. Arra nézve, ami az akarat belső világához tartozik, az ember nem tartozik engedelmisséggel más embernek, hanem egyedül istennek. Ember embernek csak a tekintetben tarthatik engedelmisséggel, ami külsőleg, a test által vihető végbe. Ám arra nézve, ami a test természetéhez tartozik, e részben sem tartozik engedelmisséggel más embernek, hanem

egyedül istennek. Ezért p. o. a rabszolgák uraiknak vagy a gyermekek szüleiknek nem tartoznak engedelmisséggel házassághoz vagy szüzességük megőrzésének tekintetében vagy hasonló dolgokban. De abban, ami az emberi tevékenységet illeti, az alárendelt tartozik feljebbvalójának engedelmeskedni a tekintetben, amire nézve az neki feljebbvalója. Így a katona a hadvezérnek arra nézve, ami a hadviseléshez tartozik, a rabszolga urának arra nézve, ami a szolga munkájához tartozik, a fiú apjának arra nézve, ami a képzéshez és a házi dolgokhoz tartozik.

A természetjog megengedi az igazságtalan kormányzat ellen való lázadást. Általában véve a lázadás ugyan bűn. Azért az, mert az állam egysége és békéje ellen való. A lázadás bűnét elsősorban a vezetők követik el, de azok is, akik őket követik. Akik ellenben a köz javát a lázadókkal szemben megvédik, nem nevezhetők lázadóknak.

A zsarnok-uralom nem irányul a köz javára. Ezért az ellene irányuló felkelés nem nevezhető lázadásnak, kivéve, ha a zsarnok-uralmat *akkora rendetlenséget okozva döntik meg*, hogy a társadalomnak *több kára van a felkelésből*, mint a zsarnok-uralomból volt.

Az isteni törvény az egyházban jut kifejezésre, amely a pápában bírja egységét. Az egyház egysége megköveteli, hogy a hívők megegyezzenek hitükben. Az erre nézve felvetett kérdésekben a vélemények különbsége állhatna elő. Az egyház egységének megóvása megköveteli, hogy egy valaki az egész egyház feje legyen. Ez pedig Krisztus rendelése szerint a pápa.

A Krisztusban való hit az igazságosság rendjét nem szünteti meg, hanem inkább megszilárdítja. Az igazság rendje azonban megkívánja, hogy az alattvalók engedelmeskedjenek feljebbvalójuknak. Ezért a hívők Krisztusban való hitük által nem mentesülnek az alól, hogy világi fejedelmeknek engedelmeskedjenek.

Azt vélhetné ugyan valaki, hogy a világi uralkodók uralma mindig igazságtalansággal jár, vagy pedig igazságtalan usurpatiótól szokta kezdetét venni, s így a keresztények nem tartoznának engedelmisséggel a világi uralkodóknak.

Erre nézve megjegyzi Szt. Tamás, hogy a világi uralkodóknak az ember annyiban tartozik engedelmisséggel, amennyire az igazságosság rendje megkívánja. Ha tehát nem jogszerű, hanem csak bitorolt hatalmuk van, vagy ha az igazsággal ellenkező dolgot rendelnek, az alattvalók nem tartoznak nekik engedelmisséggel – kivéve a botrány vagy a veszedelem elkerülése végett.

Ha már most egy fejedelem elhagyja a keresztény hitet, vajon elveszti-e ezáltal hatalmát alattvalói felett, úgy, hogy azok nem tartoznak neki többé engedelmisséggel? Szent Tamás úgy dönti el a kérdést, hogy önmagában véve a hitetlenség még nem áll ellentétben a főhatalom gyakorlásával, mert ez az utóbbi emberi jog szerint indul, az igazhitűnek és a hitetlennek a megkülönböztetése ellenben isteni jogon alapszik. De lehet, hogy valaki, aki a hitetlenség bűnébe esett, az egyház ítélete szerint elveszíti jogát az uralkodásra, mint ahogy olykor egyéb vétkek miatt is elveszíti azt. Az egyháznak azonban nincsen joga a hitetlenséget azokon is büntetni, akik a keresztény-

Thom.
Op. Par-
mae,
tom. III
p. 160–
161.

Thom.
Summa
Op. Par-
mae, V.
p. 367.

Sum.
Theol.
II. 2
Op. Par-
mae, III.
p. 380–
381.

séget sohasem fogadták volt el. Ellenben büntetheti ...val(?) azok hitetlenségét, akik az igaz hitet felvették, és ezeknek az a megfelelő büntetése, hogy ne uralkodhassanak hithű alattvalók felett. Mihelyst valaki vallási eltévelyedése miatt az egyházból kiközösítetik, az alattvalók ipso facto feloldatnak vele szemben a hűség kötelezettségéből.

Az, hogy az egyház Julián apostatával¹¹⁷ szemben nem így járt el, azért történt, mert abban az időben a még fiatal egyháznak nem volt meg a hatalma a világi fejedelmek megfékezésére, és ezért eltűrte, hogy azokban a dolgokban, amik nem ellenkeztek a vallással, a hívők engedelmeskedjenek Julián apostatának, hogy ilyenformán elkerüljék a vallást fenyegető nagyobb veszedelmet.

Ibid. 42. Azokat a hitetleneket, akik sohasem voltak hívők, mint a pogányok és a zsidók, nem szabad a keresztény hit elfogadására kényszeríteni. A hit a szabad akarat dolga. Kényszeríteni csak arra szabad őket, hogy gyalázó beszédekkel, rábeszélésekkel, üldözésekkel ne legyenek a keresztény hit ártalmára. E végből háborút is lehet ellenük indítani.

Az olyan hitetleneket azonban, akik egyszer már felvették a hitet, az eretnekeket és a hitgyalázókat testi fenytésekkel is szabad annak megtartására kényszeríteni.

Ibid. 44. Kérdés, hogy hitetlenek gyakorolhatnak-e hatalmat avagy uralmat a hívők felett? Ilyen hatalom vagy uralom létesítése tilos, mert az alárendeltek, hacsak nem nagyon erényesek, könnyen engedelmeskednek feljebbvalóiknak, a hitetlenek viszont könnyen lenézhetik a keresztény vallást, ha a hívők alárendeltségét látják. Ezért az apostolok megtiltották a hívőknek, hogy pereiket hitetlen bíró elé vigyék. S ezért nem engedi meg az egyház, hogy a hitetlenek uralmat vagy hatóságot nyerjenek a hívők felett.

Más az eset, ha már fennálló uralomról vagy hatalomról van szó. E részben megfontolandó, hogy az uralom vagy hatalom emberi jogon, a hívők és a hitetlenek megkülönböztetése pedig isteni jogon nyugszik. Az úr kegyelméből folyó isteni jog azonban nem rontja le a természetes észből eredő emberi jogot. Ezért a hívők és hitetlenek megkülönböztetése önmagában véve még nem szünteti meg a hitetlenek uralmát vagy hatalmát a hívők felett. Az egyház ítélete és rendelkezése azonban joggal szüntethet meg ilyen uralmat vagy hatalmat, mert a hitetlenek hitetlenségükért megérdemlik, hogy a hívők felett való hatalmukat elveszítsék.

Az egyház ezt olykor meg is teszi, olykor azonban nem teszi.

Ibid. 156-159. A háború nem bűn, ha igazságos. Az igazságos háborúhoz pedig három dolog szükséges: 1. A fejedelem akarata, akinek parancsára a háború viselendő, 2. igazságos ok, vagyis hogy a megtámadottak a támadást megérdemljék, 3. a hadat viselők helyes szándéka, azaz a jó előmozdítására és a bajok elhárítására irányuló szándék. Egyházi

személyek ténylegesen küzdve csak végszükség esetén vehetnek részt a háborúban, mert a háború nagyon elvonja az embert az isteni dolgok szemléletétől, és vérontásra irányul. Azonban a főpapok ne csak szellemi fegyvereket alkalmazzanak rablók és zsarnokok ellen, akik a népet sújtják, hanem itt is áll, hogy az a disciplina, amelyhez a cél kitűzése tartozik, döntsön a célra vezető eszközökről is. Egy hívő nép háborúiban azonban az isteni javakra irányuljanak, mint céljukra. Ennek oltalmára pedig az egyházi személyek vannak rendelve. Ezért őket illeti meg, hogy másokat igazságos háborúra buzdítsanak.